

OAV ORQALI SIYOSIY MANIPULYATSIYA: NAZARIY YONDASHUVLAR VA MEXANIZMLAR

Inobat Ahatova

Toshkent Davlat transport universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshiriladigan siyosiy manipulyatsiya masalalari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida kommunikatsiya nazariyasining rivojlanish bosqichlari, manipulyatsiya tushunchasining nazariy talqinlari va OAV ta'sirining turli modellari ko'rib chiqiladi. Maqolada siyosiy manipulyatsiyaning mohiyati, uni amalga oshirish mexanizmlari hamda zamonaviy sharoitdagi o'ziga xos xususiyatlari atroflicha o'rganilgan. Tadqiqot natijalarida siyosiy manipulyatsiyaning psixologik asoslari, uning jamiyatga ko'rsatadigan ta'siri va zamonaviy kommunikatsion texnologiyalar sharoitida qo'llaniladigan usullari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: siyosiy manipulyatsiya, ommaviy axborot vositalari, kommunikatsiya nazariyasi, media ta'siri, jamoatchilik ongi, axborot ta'siri, siyosiy kommunikatsiya, propaganda, yashirin boshqaruv, psixologik ta'sir.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЧЕРЕЗ СМИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И МЕХАНИЗМЫ

Инобат Ахатова

Соискатель Ташкентского Транспортного Университета

Аннотация: В данной статье проводится теоретический анализ проблем политических манипуляций, осуществляемых через средства массовой информации. В рамках исследования рассматриваются этапы развития теории коммуникации, теоретические интерпретации понятия манипуляции и различные модели воздействия СМИ. В статье подробно изучены сущность политической манипуляции, механизмы её осуществления и специфические особенности в современных условиях. Результаты исследования раскрывают психологические основы политической манипуляции, её влияние на общество и методы, применяемые в условиях современных коммуникационных технологий.

Ключевые слова: политическая манипуляция, средства массовой информации, теория коммуникации, медиавоздействие, общественное сознание, информационное воздействие, политическая коммуникация, пропаганда, скрытое управление, психологическое воздействие.

POLITICAL MANIPULATION THROUGH MASS MEDIA: THEORETICAL APPROACHES AND MECHANISMS

Inobat Ahatova

Researcher at the Tashkent State Transport University

Abstract: This article provides a theoretical analysis of political manipulation issues carried out through mass media. The study examines the stages of development of communication theory, theoretical interpretations of the concept of manipulation, and various models of media influence. The article thoroughly explores the essence of political manipulation, mechanisms of its implementation, and specific features in modern conditions. The research results reveal the psychological foundations of political manipulation, its impact on society, and methods applied in the context of modern communication technologies.

Keywords: political manipulation, mass media, communication theory, media influence, public consciousness, information impact, political communication, propaganda, covert control, psychological impact.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ommaviy axborot vositalari siyosiy jarayonlarning ajralmas qismiga aylanib, jamoatchilik ongiga ta'sir ko'rsatishning asosiy vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Siyosiy kommunikatsiyalar sohasida amalga oshiriladigan manipulyativ ta'sirlar muammosi bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Texnologik taraqqiyot va axborot oqimining doimiy o'sishi sharoitida jamiyatga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari yanada murakkablashib, ko'p qirrali xususiyatga ega bo'lib bormoqda.

Siyosiy manipulyatsiya masalasi faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy nuqtai nazardan ham katta dolzarblikka ega. Bu hodisa davlat organlarining faoliyati, saylov jarayonlari, ijtimoiy harakatlarning shakllantirish mexanizmlari va jamoatchilik fikrini boshqarish usullari bilan chambarchas bog'liqdir. Hozirgi davrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi siyosiy manipulyatsiyaning yangi shakllari va usullarini vujudga keltirib, bu sohada ilmiy tadqiqotlar olib borishni zaruriy qilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Siyosiy kommunikatsiyalar, media ta'siri va manipulyatsiya masalalarining ilmiy jihatdan chuqur o'rganilishi Birinchi jahon urushi davrida boshlangan. Bu davr harbiy propaganda imkoniyatlariga qiziqishning kuchayishi, shuningdek tijorat reklamasi va pablik rileyshnz sohasining urushdan keyingi yillarda rivojlanishi bilan bog'liqdir. Dastlab sotsiolog olimlar hech narsadan gumon qilmagan auditoriya OAVning kuchli ta'siriga uchrashini hisoblaganlar va jamoatchilikning o'zi ham ushbu nuqtai nazarni baham ko'rgan. Mass-medianing auditoriyasiga ta'siri juda ravshan

ko‘rinishlarda tasvirlangan: ommaviy axborot «o‘ldiruvchi o‘qlar» yoki «vena orqali yuboriluvchi kuchli narkotiklar» kabi baholangan [1]. Ushbu metaforalar «shpris» yoki «o‘q» nazariyasining paydo bo‘lishiga asos yaratdi va bu nazariya OAV ta‘sirini tushuntirishga xizmat qildi.

«Sehrli o‘q» nazariyasi bilan avvalo G.Lassuell ismi va uning «Birinchi jahon urushida propaganda usullari» deb nomlanuvchi klassik asari bog‘liqdir [1]. Boshlang‘ich davrning yana bir muhim tadqiqoti U.Lippmanning «Jamoatchilik fikri» kitobi bo‘lib, unda muallif axborot chiqarishlarida yangiliklarni tanlash roli va boshqa masalalar ko‘rib chiqilgan [2]. «Shpris» nazariyasi va undan kelib chiqqan nazariyalar Buyuk depressiya tugaguniga qadar yetakchi o‘rinda bo‘lib keldi.

Yangi empirik tadqiqotlar natijalari ko‘rsatdiki, OAVning ta‘siri avval taxmin qilinganidek unchalik kuchli emas ekan. Ushbu davrda OAVning hammaga qodir aktor sifatidagi tasavvuri «cheklangan ta‘sir» modellariga o‘rin berdi. Tadqiqotlarning diqqat markazida endi OAVning odamlarga ta‘siri emas, balki bu ta‘sir qanday va nima bilan cheklanishi masalalari turardi. Ushbu davrning asosiy tadqiqotchilari sifatida I.Lazersfeldning «Xalqning tanlovi» [3] asarini va Dj.Klapperni ko‘rsatish mumkin.

Kommunikatsiya nazariyasining keyingi rivojlanish bosqichi «o‘rtacha ta‘sir» modeli ustuvorligi davri hisoblanadi. Ushbu bosqichga M.Maklyuenning «Mass-mediani tushunish» [4] tadqiqotlari kiradi, bunda u axborot mazmunidan uning taqdim etilish vositalariga urg‘uni ko‘chiradi. E.Noel-Noymanning «jimlik spirali» nazariyasi odamlar o‘z fikrlarini ko‘pchilik fikriga zid bo‘lsa yashirishi mumkinligini, natijada OAV hukmron jamoatchilik fikrini shakllantirishini tushuntiradi. S.Boll-Rokesh va M.De Flyurning OAV, ijtimoiy tizim va auditoriya o‘rtasidagi bog‘liqlik nazariyasi ham ushbu davrga mansubdir.

Hozirgi paytga qadar ajratib ko‘rsatilgan oxirgi model «kuchli ta‘sir» modeli hisoblanadi. Ushbu bosqichda olimlar OAV va inson xulqi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikka, shuningdek OAV ta‘siri ostida qadriyatlar va qarashlarning barqarorligi yoki o‘zgaruvchanligiga e‘tibor qaratadilar. Dj.Brayant va S.Tompson o‘z asarlarida «Ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatdiki, OAVning ta‘siri kognitiv, xulqiy yoki emotsional bo‘lishi mumkin, media ta‘siri to‘g‘ridan-to‘g‘ri, bilvosita, qisqa muddatli, uzoq muddatli, takrorlanuvchi yoki yig‘ma xususiyatga ega bo‘lishi mumkin» [5] deb ta‘kidlaydilar.

Mualliflarning fikricha, kelajakda tadqiqotchilarni OAV ta‘sirini kuchli, o‘rtacha yoki cheklangan deb tasniflashga imkon beruvchi standart empirik mezonlarni ishlab chiqish vazifasi kutmoqda [5]. Shuningdek, OAVning turli darajalar va turlicha shakllarda ta‘sir ko‘rsatish xususiyatlarini tushuntiruvchi tashqi holatlar va o‘zgaruvchilarni aniqlash zaruratida. Bundan tashqari, media ta‘sirini tushuntirish qobiliyatiga ega umumlashmalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy siyosiy kommunikatsiyalar tadqiqotlarida turli tushunchalar kalit

o'ringa ega bo'lmoqda: media ta'sir, manipulyatsiyalash, axborot-psixologik xavfsizlik va boshqalar. Ular ma'nosiga ko'ra yetarlicha yaqin bo'lib, axborot ta'sirini va u bilan bog'liq barcha jihatlarni – sub'ektlar va ob'ektlar, shartlar va boshqalarni tavsiflaydi. Ushbu ishda markaziy tushuncha «manipulyatsiya» hisoblanadi. Garchi bu tushuncha keng qo'llanilsa ham – ham kundalik, ham ilmiy kontekstda ishlatiladi – tadqiqotchilar o'rtasida ushbu hodisani tushunish va uning mohiyatini aniqlashda birlik yo'q, balki ba'zan eng asosiy xususiyatlarda ham ziddiyatlar mavjuddir.

«Manipulyatsiya» so'zining ildizi lotincha manus – qo'l so'zidan (manipulus – ovuch, manus va pie – to'ldirishdan) kelib chiqqan. Yevropa tillarining lug'atlarida bu so'z ob'ektlarni ma'lum niyatlar, maqsadlar bilan ishlatish deb talqin etiladi. Bunday harakatlar uchun lovoqlik va mahorat talab qilinadi [8]. Shunday qilib, «manipulyatsiya» termini odamlarni maxsus «manipulyatorlar» bilan lovoqlikda boshqarish, ayniqsa lovoqlik bilan va yashirin boshqarishni anglatuvchi metaforadir [8].

Tadqiqotchilar O.Karpuxin va E.Makarevich manipulyatsiyani uning psixologik ta'sir ob'ektlariga urg'u berib tavsiflaydilar: «Ijtimoiy aloqalar tizimida ongni manipulyatsiyalash – bu odamlarga, ma'lum ijtimoiy guruhlariga qattiq, tajovuzkor ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq jarayondir. Bu jarayon odamlarning dunyoqarashini keskin o'zgartirish, ularning ongini buzish, ijtimoiy xulqini o'zgartirishga qaratilgan choralar tizimini qamrab oladi. Ongni manipulyatsiyalash jamoatchilik psixologiyasi sohasidan faol foydalanishni nazarda tutadi, chunki bu soha ta'sirga eng ochiq va eng ta'sirchandir» [10]. Mualliflarning fikricha, bunday sohadan foydalanish insoniy va guruh ehtiyojlari, manfaatlari, ongi, tuyg'ulari, kayfiyatlari, jamoatchilik fikrini ishga solishni, shuningdek psixik jarayonlarni – muloqot, ishontirish, sugestiya va psixik holatlarni – hayajon, ko'tarinkilik, entuziazm, stress, qat'iyatlilikni nazarda tutadi [10].

A.Suladze manipulyatsiyaning asosiy maqsadiga urg'u beruvchi ta'rifni beradi: manipulyatsiya – «insonga (odamlar guruhiga) ularning o'z manfaatlariga zid harakatlarga undash maqsadida ta'sir ko'rsatish» [8] demakdir. G.I.Kolesnikova ham manipulyatsiya qilinuvchini faoliyatga undashga urg'u berib, shunday yozadi: «manipulyatsion ta'sirning maqsadi shaxs manfaatlari hisobga olinmagan holda ma'lum xil xulqiy faoliyat turini boshlashdir. Bunda asosiy farqlovchi jihat shaxs manfaatlarining hisobga olinmasligidir» deb ta'kidlaydi.

A.I.Solovev ham manipulyator maqsadlarini yashirish ahamiyatini ta'kidlab, manipulyatsiyalashni quyidagicha aniqlaydi: «kommunikator tomonidan o'z maqsadlarini yashirish uchun mo'ljallangan, ammo manipulyativ ta'sir ob'ektida uning o'z istaklari bilan emas, balki ushbu kommunikatorning manfaatlariga mos keluvchi niyatlarni uyg'otuvchi maxsus turdagi axborot ta'siri» [9] sifatida.

S.V.Volodenkov manipulyatorning haqiqiy maqsadi «ta'sir ob'ektidan yashirilib, manipulyatsiya sub'ektning haqiqiy niyatlariga mos kelmaydigan ommaviy

soxta maqsad bilan almashtirilgan» vaziyat ham manipulyatsiyalashning navlaridan biri bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi [10]. Ya'ni faqat maqsadni yashirish emas, balki haqiqiy maqsaddan ko'ra yaxshiroq ko'rinadigan boshqa – chalg'ituvchi maqsadning mavjudligi ham muhimdir.

A.Suladze qayd etadiki, har qanday manipulyatsiya uch darajada amalga oshirilishi mumkin: shaxslararo (inson-inson), guruh (inson-guruh) va ommaviy (inson-omma) [8]. Yoki boshqacha aytganda: manipulyatsiyalar uch vaziyatda – shaxslararo, kontakt-kommunikatsion va mass-kommunikatsion aloqada amalga oshirilishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan nazariy tahlil asosida siyosiy manipulyatsiyaning mohiyatini yanada chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Manipulyatsiya ijtimoiy boshqaruvning maxsus turi bo'lib, u inson xulqini ochiq zo'ravonliksiz o'zgartirishga qaratilgan murakkab jarayondir. Ushbu jarayonning asosiy xususiyati uning yashirin xarakterda amalga oshirilishida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy sharoitda manipulyativ ta'sirlarning qo'llanilishi yanada keng qamrovga ega bo'lib bormoqda. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi bu jarayonga qo'shimcha stimul berib kelmoqda. Ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshiriladigan manipulyatsiyaning asosiy o'ziga xos xususiyati uning ko'p qirrali va ko'p bosqichli xarakteriga ega bo'lishidadir.

Siyosiy manipulyatsiyaning psixologik mexanizmlari juda xilma-xildir. Ular inson ongining turli darajalariga ta'sir ko'rsatish imkonini beradi. Kognitiv darajada manipulyatsiya aqliy jarayonlarga, ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash mexanizmlariga ta'sir etadi. Emotsional darajada esa tuyg'ular, hissiyotlar va kayfiyat komponentlariga ta'sir amalga oshiriladi.

Manipulyativ ta'sirlarning samaradorligi bir qator omillarga bog'liqdir. Birinchi navbatda, auditoriyaning o'ziga xos xususiyatlari muhim rol o'ynaydi. Ma'lumot darajasi, tanqidiy fikrlash qobiliyati, ijtimoiy-madaniy kontekst kabi omillar manipulyatsiyaning qabul qilinish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchi muhim jihat manipulyativ xabarlarining tarkibi va shaklidir. Axborotni taqdim etish uslubi, til vositalarining ishlatilishi, vizual elementlarning tanlanishi ham ta'sir kuchiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy media muhitida multimedia vositalaridan kompleks foydalanish manipulyativ ta'sirlarning yanada kuchayishiga xizmat qilmoqda.

Uchinchi jihat esa takrorlanishning roli bilan bog'liqdir. Axborot xabarlarining doimiy takrorlanishi, turli manbalar orqali yetkazilishi kumulyativ ta'sirni vujudga keltiradi. Bu holat jamoatchilik ongida ma'lum tasavvurlar va qarashlarning mustahkamlanishiga olib keladi.

Siyosiy manipulyatsiyaning nazariy asoslarini o'rganish jarayonida uning

murakkab tabiati aniqlandi. Manipulyatsiya bir tomonlama jarayon emas, balki sub'ekt va ob'ekt o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir natijasida yuzaga keladigan hodisadir. Manipulyatsiya qilinuvchining psixologik xususiyatlari, uning ijtimoiy muhiti, madaniy omillari ham manipulyativ ta'sirning natijasiga ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy davrda manipulyatsiyaning yangi shakllari va usullari paydo bo'lmoqda. Mikrotargeting texnologiyalari yordamida individual xususiyatlarga mos ravishda moslashtirilgan xabarlarni yetkazish imkoni paydo bo'ldi. Sun'iy intellekt algoritmlari esa auditoriyaning xulqini bashorat qilish va unga maqsadli ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Ommaviy axborot vositalarining rivojlanish tarixi manipulyativ texnologiyalarning takomillashuvi tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir yangi media platformasi paydo bo'lishi manipulyatsiyaning yangi imkoniyatlarini ochib berdi. Televidenie vizual ta'sirni kuchaytirdi, internet esa interaktivlik va maqsadli ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini yaratdi.

Siyosiy manipulyatsiyaning samaradorligi nafaqat texnik vositalarga, balki ijtimoiy-siyosiy kontekstga ham bog'liqdir. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, siyosiy tizimning barqarorligi, fuqarolarning siyosiy faolligi darajasi manipulyativ ta'sirlarning qabul qilinish darajasiga ta'sir ko'rsatadi.

Manipulyatsiyaga qarshi kurashishning asosiy yo'nalishlari media savodxonlikni oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va axborot manbalarini tekshirish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liqdir. Jamoatchilikning manipulyativ texnologiyalar xususida xabardorligini oshirish muhim profilaktik chora hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot siyosiy manipulyatsiyaning nazariy asoslari va uning ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirish mexanizmlari xususida muhim xulosalarga kelishga imkon berdi. Manipulyatsiya murakkab, ko'p qirrali hodisa bo'lib, u zamonaviy siyosiy kommunikatsiya jarayonlarining ajralmas qismini tashkil etadi.

Birinchi navbatda, manipulyatsiyaning mohiyatini to'g'ri anglash zarurligi aniqlandi. Manipulyatsiya shunchaki axborot yetkazish emas, balki inson ongi va xulqiga maqsadli, yashirin ta'sir ko'rsatishning maxsus tashkil etilgan tizimidir. Bu jarayonning asosiy belgisi uning yashirinligi va manipulyatsiya qilinuvchining ongli qarshilik ko'rsatish imkoniyatining cheklanganligidadir.

Ikkinchidan, ommaviy axborot vositalari siyosiy manipulyatsiyaning eng samarali kanallaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. OAVning jamoatchilik ongiga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari ulkan bo'lib, bu imkoniyatlar raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan yanada kengaymoqda. Zamonaviy media platformalari manipulyativ ta'sirlarni amalga oshirish uchun yangi, yanada to'g'ridan-to'g'ri va

individuallashtirilgan yo‘llarni taqdim etmoqda.

Uchinchidan, manipulyativ ta’sirlarning psixologik mexanizmlari chuqur o‘rganildi. Manipulyatsiya kognitiv, emotsional va xulqiy komponentlarga murakkab ta’sir ko‘rsatish orqali amalga oshiriladi. Inson psixikasining turli darajalariga sinxron ta’sir etish manipulyatsiyaning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

To‘rtinchidan, manipulyatsiyaning ijtimoiy oqibatlari aniqlandi. Uzoq muddatli manipulyativ ta’sirlar jamiyat hayotining turli jabhalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, jamoatchilik ishonchining pasayishiga, siyosiy apatiyaga va demokratik institutlarga ishonchning susayishiga olib kelishi mumkin.

Beshinchidan, manipulyatsiyaga qarshi samarali qarshilik ko‘rsatish mexanizmlarini ishlab chiqish zaruriyati aniqlandi. Media savodxonlikni oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axborot manbalarini tekshirish ko‘nikmalarini shakllantirish ushbu sohadagi asosiy yo‘nalishlar hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, yosh avlodni axborot oqimi ichida yo‘nalish topish, manipulyativ ta’sirlarni aniqlash va ularga qarshi turj ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Ikkinchidan, manipulyativ texnologiyalarning qo‘llanilishini cheklash, axborot shaffofligini ta’minlash, feyk yangiliklarga qarshi kurashish bu sohadagi asosiy yo‘nalishlar bo‘lishi lozim.

Uchinchidan, fakt-cheking tashkilotlari, mustaqil media monitoring markazlari va fuqarolik jamiyati institutlarining rolini kuchaytirish manipulyativ ta’sirlarni kamaytirishga yordam beradi.

To‘rtinchidan, manipulyativ texnologiyalar doimiy rivojlanib orayotganligi sababli, ularni o‘rganish va unga qarshi samarali usullarni ishlab chiqish uzluksiz jarayon bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, siyosiy manipulyatsiya muammosi zamonaviy jamiyat oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Ushbu muammoga kompleks yondashuv, jamiyat barcha institutlarining birgalikdagi harakatlari orqaligina samarali yechim topish mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lasswell G. Propaganda technique in the world war. L.; N. Y., 1927.
2. Lippman W. Public Opinion. -N.Y., 1954.
3. Lazarsfeld P. The peoples choice / P. Lazarsfeld, B. Berelson, H. Gaudet. -N.Y., 1968.
4. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. - М.: Жуковский, 2000. - 462 с.

5. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ.: Пер. с англ. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2004.
6. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. - М., 2002.
7. Карпухин О., Макаревич Э. Формирование масс: Природа общественных связей и технологии «паблик рилейшнз»: Опыт историко-социолог. исследования. - Калининград, 2001.
8. Цуладзе А. Большая манипулятивная игра. - М., 2000.
9. Соловьев А.И. Политология. Политическая теория. Политические технологии. М., 2000.
10. Володенков С.В. Управление современными политическими кампаниями: учебное пособие для вузов / С.В. Володенков. -М.: Издательство Московского университета, 2012.